

אעירה השחר

תורה ס ומעשה דוד ובת שבע

צבי שטראוס

מבוא

כהקדמה, נביא את הגמרא המפורסמת (מועד קטן טז): שעוסקת בדמותו הייחודית של דוד:

אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: מאי דכתיב (שמואל ב' כ"ג) נאם דוד בן ישי ונאם הגבר הקם על – נאם דוד בן ישי, שהקים עולה של תשובה.

בסוף ספר שמואל ב (כג, א) מובא נאום שאמר דוד המלך. במשפט הפותח, מתארים את דוד כ"הגבר הקם על...". תאור זה הינו תאור סתום מאד. הגמרא מסבירה את הביטוי שמשמעותו הוא ש"הקים עולה של תשובה". אך גם ביטוי זה של הגמרא אינו מובן דיו, האם לפני דוד לא הכרנו את תשובה כלל? לכן רש"י שם מפרש את הביטוי:

שהקים עולה של תשובה – שהוא שב תחלה, ונתן דרך לשבים. כדאמרינן בפרק קמא דעבודה זרה (ד:): ולא דוד ראוי לאותו מעשה, אלא שאם חטא יחיד אומרים לו: כלך אצל דוד, שמחל לו הקדוש ברוך הוא אותו עון. אף אתה – חזור בתשובה.

רש"י מסביר שדוד הוא סוג של ארכיטיפ לאדם שחזר בתשובה והקב"ה מחל לו. כיוון שכך, כאשר נראה אדם שחוטא, נוכל להשתמש בסיפור דוד כדי לעודדו לחזור בתשובה. נוכל להדגים לו את האפשרות לחזרה בתשובה ע"י שימוש בסיפור בת שבע שעליו זכה דוד לחזור בתשובה שלימה.

במאמר זה אני יעוסק בליקוטי מוהר"ן, תורה ס סעיף ו. ברצוני להראות שבתורה זו רבי נחמן בונה שלב נוסף ע"ג פרוש רש"י. לענ"ד רבי נחמן לא רואה בדוד רק ארכיטיפ שמסמל את 'האופציה' לתשובה, אלא גם את הארכיטיפ של 'הדרך' לחזרה בתשובה. רבי נחמן מביט על השלבים שאותם עבר דוד בסיפור בת שבע ולומד מהם אל כל בן אדם פרטי אחר.

נפילה לשינה

בליקוטי מוהרן תורה ס סעיף ו, רבי נחמן עוסק בדרך שבה ניתן "להעיר ישנים". כהקדמה לכך הוא מביא שלוש סיבות להשתקעות האדם בשינה:

סיבה ראשונה:

...יש בני אדם שישנים את ימיהם ואף שנדמה להעולם שהם עובדים את השם, ועוסקים בתורה ובתפילה אף על פי כן כל עבודתם אין להשם יתברך נחת מהם כי נשארו כל עבודתם למטה, ואין יכול להתרומם ולהתעלות למעלה כי עקר החיות הוא השכל, כמו שכתוב: "החכמה תחיה את בעליה" וכשהעבודה היא עם שכל, משימין בה חיות שתוכל להתעלות אבל כשנופל לבחינת מחין דקטנות, בחינת שנה אין יכול להתעלות למעלה.

"שינה" זאת מגיעה בעקבות חוסר התחברות של המחשבה והמעשה. כלומר למרות שאדם מקיים את כל הלכות השו"ע ולא עושה עברות כלל, יתכן שיפול לשינה. דבר זה קורה עקב חוסר הנחת של הקב"ה בעבודה ללא שכל.

סיבה שנייה:

ויש שנפלו לבחינת שנה, על ידי תאוות ומעשים רעים.

סיבה זו היא הסיבה הטריטוריאלי של אדם יפול לשינה. במיקרה זה מדובר על רשע, שמעשיו הרעים הם המפילים אותו לשינה.

סיבה שלישית:

ויש שהם אנשים כשרים ויפים רק שנפילתם הוא על ידי אכילה כי לפעמים כשאוכל האדם מאכל שלא נתברר עדין למאכל אדם על ידי זה נופל מחו לבחינת שנה כי כמו שבגשמיות יש מאכלים שמרבים שנה, ויש שממעטים שנה כמו כן ברוחניות יש מאכלים שלא נתבררו, שמפילין לבחינת שנה וכשאוכל בקדשה ובטהרה, אזי הוא בחינת: "לחם הפנים" כי השכל הוא הפנים, כמו שכתוב: "חכמת אדם תאיר פניו" אבל כשאין אכילתו בקדשה, אזי אובד פניו, הינו השכל ונופל לבחינת שנה כי עקר המאכל הוא להחיות הלב, כמו שכתוב: "ויאכל וישת וייטב לבו" וכמו שאמרו רבותינו, זכרונם לברכה: 'פתא סעדא דלבא' וכשאין המאכל מברר, ואין אוכל אותו בקדשה אזי מביא רע אל הלב ועל ידי רע הלב, נתקלקל הפנים, כמו שכתוב "מדוע פניך רעים, אין זה כי אם רע לב" וכן להפך, בקשת הפנים דהינו שיתזר ויבקש פניו הוא תלוי בתקון הלב, כמו שכתוב: "לך

אָמַר לְבִי בְקֶשׁוֹ פְּנִי וְעַל כֵּן לְפַעֲמִים עַל יְדֵי מַאֲכָל שְׂאִין מְבַרְרִי, שְׁעַל יְדוֹ נִתְקַלְקַל
הַלֵּב עַל יְדֵי זֶה אוֹבֵד הַפְּנִים, וְנוֹפֵל לְבַחֲיַנַּת שָׁנָה.

סיבה זו היא סיבה ממצעת בין שתי הסיבות הקוטביות הראשוניות. מדובר כאן באדם ירא שמים. אדם זה באופן כללי עובד את השם, אך עשה מעשה אחד ספציפי שעל ידיו נפל לשינה. רבי נחמן מאריך להסביר שבמעשה המדובר, יתכן שאין בו כל רוע מהותי. אפילו יתכן שהמעשה טוב במהותו, רק שכרגע הוא עדיין לא "נתברר" ובינתיים הוא יכול להזיק לאדם. מעשה זה הינו מעשה ראוי אבל עדיין לא מתאים לזמן הזה. הגמרא במסכת סנהדרין (דף קז.) מתייחסת למעשה דוד ובת שבע בדומה.

דרש רבא: מאי דכתיב (תהלים ל"ח) כי אני לצלע נכון ומכאובי נגדי תמיד –
ראויה היתה בת שבע בת אליעם לדוד מששת ימי בראשית, אלא שבאה אליו
במכאוב. וכן תנא דבי רבי ישמעאל: ראויה היתה לדוד בת שבע בת אליעם, אלא
שאכלה פגה.

הגמרא מביאה שתי מימרות דומות, בשם רבא ובשם רבי ישמעאל. משתיהם עולה שמעשה הביאה של דוד הינו מעשה טוב ורצוי, אך נעשה בצורה או בזמן לא טוב. חשוב לזכור ששלמה וכל שושלת המלוכה ואפילו לעתיד לבוא מלך המשיח הינם צאצאים של דוד ובת שבע.

הערת הישן

וְצָרִיךְ לְעוֹרְרוֹ מִשְׁנֵתוֹ וְאִי אֶפְשֶׁר לְעוֹרְרוֹ, כִּי אִם כְּשִׁמְתְּעוֹרֵר מֵעֲצָמוֹ כִּי צָרִיךְ
אֲתְעוֹרְתָא דְלִתְתָּא וְרַק, כְּשִׁמְתְּעוֹרֵר מֵעֲצָמוֹ אִם לֹא הָיוּ מְעוֹרְרִין אוֹתוֹ, הִנֵּה נִשְׁאַר
יֵשֵׁן יוֹתֵר עַל כֵּן צָרִיךְ תְּכַף כְּשִׁמְתְּעוֹרֵר, לְהִרְאוֹת לוֹ פְּנָיו וּלְהַלְבִּישׁ אוֹתוֹ בְּפָנָיו
שְׁנִסְתְּלַק מִמָּנוֹ בְּשַׁעַת שָׁנָה וְזֶהוּ בְּחִינַת הַתְּעוֹרְרוֹת הַשָּׁנָה.

רבי נחמן כותב שאדם ש"ישן" אין אפשרות להעיר אות מבחוץ. לדעתו צריך שלאדם יהיה התעוררות פנימית, ורק בשעת כושר זו צריך "להראות לו את פניו" כדי שיתעורר לגמרי. כלומר שצריך שני שלבים בשביל התעוררות מלאה, בהתחלת התעוררות פנימית, ולאחר מכן אדם מבחוץ שיבוא ויבצע פעולה משלימה.

מפתיע לגלות שתאור "התעוררותו" דומה על דוד, עולה ממזמור תהלים פרק נא:

(א) לְמִנְצַחַת מְזֻמּוֹר לְדוֹד: (ב) בְּבוֹא אֵלָיו נָתַן הַנְּבִיא כְּאֲשֶׁר בָּא אֶל בֵּית שִׁבְעָה: (ג)
 חֲנִי אֱלֹהִים כְּחֶסֶדְךָ כְּרֹב רַחֲמֶיךָ מִחֵה פְשָׁעֵי: (ד) הָרַב כְּכִסְי מְעֹנֵי וּמַחְטָאֵי
 טְהַרְנֵי...

במזמור זה דוד שוטח תחינה לפני הקב"ה שינקה אותו מהחטא. נראה שדוד מתחיל כבר בתהליך של החזרה בתשובה. אבל בפסוק ב' המזמור מורה על נקודת הזמן שבו הוא נאמר, והיא "בבוא אליו נתן". כלומר, ע"פ התיארוך שנכתב במזמור בזמן שנתן מגיע, דוד כבר באיבו של תהליך החזרה בתשובה. תארוך זה מעורר תמיהות קשות, לכאורה הוא סותר את התארוך שיוצר מספר שמואל: קודם נתן מוכיח ורק לאחר מכן דוד חוזר בתשובה. בפרשנים מצאתי שתי דעות ביחס לקושיה זו:

רד"ק תהלים פרק נא פסוק ב

(ב) בבוא אליו נתן הנביא, כי אז התודה ואמר (ש"ב יב, יג): חטאתי לה', אבל זאת התפלה אחר שהלך נתן אל ביתו אמרה:

לדעת הרד"ק לא ניתן להבין את המזמור ע"פ הפשט, אלא יש לישב שהמזמור נאמר לאחר התוכחה. הוא מסביר שהפסוק שכתוב בשמואל, שדוד אמר "חֲטָאֵי לִיקֹן", הינו קיצור של המזמור הארוך שהובא בתהלים במלואו.

אבן עזרא תהלים פרק נא פסוק ב

(ב) בבא אליו נתן הנביא – בהתנבאות נתן על דוד ואמר לו גם ה' העביר חטאתך לא תמות כי מלת גם תורה כי כבר עשה תשובה על כן אמר לו העביר חטאתך וכבר פירשתי דבר בת שבע כי לא היתה אשת איש באמת:

לעומת הרד"ק האבן עזרא עושה את המזמור לעיקר, ומבין את הפרק בשמואל על רקע המזמור. לפיו כיוון שעל פי פשט הפסוקים המזמור נאמר לפני בוא נתן, אז כך יש לפרש את הפרק בשמואל. האבן עזרא גם מוצא רמז לפרוש זה בדברי נתן הנביא בשמואל (ש"ב יב, יג): "גַּם יִקְוֶה הָעֶבֶר חֲטָאֲתָךְ". אומנם משפט זה של נתן נאמר לאחר דברי דוד: "חֲטָאֵי לִיקֹן", אבל המילה "גם" מורה שדוד כבר התחיל בתשובה לפני רגע זה.

כלומר אנו מוצאים שלפי האבן עזרא, ופשט הפסוקים של מזמור נא בתהלים, שבשלב הראשון דוד התחיל בתשובה, ורק לאחר מכן בא אליו נתן הנביא והוכיח אותו. לאחר שתי פעולות אלו מגיע הפסוק "יִקְוֶה הָעֶבֶר חֲטָאֲתָךְ לֹא תָמוּת". שלבים אלו

דומים מאד לשלבים שמצאנו בתורה ס, התעוררות פנימית ולאחר מכן מעשה חיצוני וכתוצאה משני אלו ה"התעוררות".

תפקיד הסיפור

שנה וכשורצין להראות לו פניו, ולעוררו משנתו צריכין להלביש לו את הפנים בספורי מעשיות כי יש שבעים פנים לתורה והם בחינת שבעים שנים כי כל אחד משנה מחברו וצריכין להלביש את הפנים דוקא, מחמת שלשה טעמים א כי כמו שמרפאין את העור צריכין לסגרו, שלא יראה את האור פתאם וצריכין לצמצם לו את האור, כדי שלא יזיק לו מה שיראה פתאם כמו כן לזה שהיה בשנה ובחשך זמן רב כשורצין להראות לו פניו ולעוררו צריכין להלביש לו את הפנים בספורי מעשיות כדי שלא יזיק לו פתאם האור וזה בחינת: "אני בצדק אהיה פניך" 'צדק', הוא בחינת לבושין, בחינת: "צדק לבשתי" אזי: "אשבועה בהקיץ תמונתך" כי אז יכול לראות אחר כך בהקיץ דהינו כשמקיצינו ומעוררין אותו מהשנה פי לא יזיק לו האור פתאם פנ"ל.

רבי נחמן אומר שבשביל "לעורר" את האדם צרך "להראות לו את פניו". הוא מציין שכאשר מראים לאדם את פניו יש סכנה שהאדם הזה יזוק, ולכן צריך "להלביש" את פניו של החוטא בסיפורי מעשיות וע"י מעשה זה יתעורר ה"ישן". כהוכחה לדבריו הוא מביא את הפסוק האחרון ממזמור יז בתהילים.

(א) תפלה לדוד שמעו יקוק צדק הקשיבה רנתי האזינה תפילתי בלא שפתי מרמה: (ב) מלפניך משפטי יצא עיניך תחזינה מישרים: (ג) בחנת לבי פקדת לילה צרפתני בל תמצא זמתי בל יעבר פי: (ד) לפעלות אדם בדבר שפתיך אני שמרתי ארחות פריץ: (ה) תמה אשרי במעגלותיך בל נמוטו פעמי: (ו) אני קראתיך כי תענני אל הט אונך לי שמע אמרתי: (ז) הפלה חסדיך מושיע חוסים ממתקוממים בימינך: (ח) שמרני כאישון בת עין בצל כנפיך תסתירני: (ט) מפני רשעים זו שדוני איבי בנפש יקיפו עלי: (י) חלכמו סגרו פיו דברו בגאות: (יא) אשרינו עתה סבבנוי סבבנוי עיניהם ישיתו לנטות בארץ: (יב) דמינו כאריה כסוף לטרוף וככפיר ישב במסתרים: (יג) קומה יקוק קדמה פניו הכריעהו פלטה נפשי מרשע חרףך: (יד) ממתים יך יקוק ממתים מחלד חלקם בחיים וצפינך וצפונך תמלא בטנם ישבעו בנים והניחו יתרם לעולליהם: (טו) אני בצדק אהיה פניך אשבועה בהקיץ תמונתך:

רבי נחמן לא בחר סתם כך פסוק אקראי מפרק אקראי. כנראה שרבי נחמן הבין שיש בפרק עניין של תשובה ע"י "לבושים". כבר הגמרא (סנהדרין קז.) קישרה בין המזמור לסיפור בת שבע:

(שמואל ב' י"א) ויתהלך על גג בית המלך וירא אשה רוחצת מעל הגג והאשה טובת מראה מאד. בת שבע הוה קא חייפא רישא תותי חלתא. אתא שטן אידמי ליה כציפרתא, פתק ביה גירא, פתקה לחלתא, איגליה וחזייה.¹ מיד (שמואל ב' י"א) וישלח דוד וידרש לאשה, ויאמר הלוא זאת בת שבע בת אליעם אשת אוריה החתי, וישלח דוד מלאכים ויקחה ותבוא אליו וישכב עמה, והיא מתקדשת מטמאתה, ותשב אל ביתה. והיינו דכתיב (תהלים י"ז) בחנת לבי פקדת לילה צרפתי כל תמצא זמתי כל יעבר פי. אמר: איכו זממא נפל בפומיה דמאן דסני לי, ולא אמר כי הא מילתא.²

בגמרא מובאים פסוקים מהמזמור ומקשרים אותם למדרש שעוסק בסיפור בת שבע. ע"פ המדרש דוד ביקש ניסיון מהקב"ה ובסוף הוא ונכשל בו, ולכן במזמור דוד מביע חרטה על בקשת הניסיון. אך הגמרא איננה מסבירה מהיכן אנו יודעים שמדובר על סיפור בת שבע. בפרשנות המזמור בתהלים מצאתי שני פרשנים שמסבירים מדוע יצרנו את הזיקה:

רד"ק תהלים פרק יז פסוק ב

מלפניך משפטי יצא – פירש אדוני אבי ז"ל, כי התפלה הזאת על מעשה בת שבע.

הרד"ק מסביר שכאשר המזמור פותח באמירה "לפניך משפטי יצא", כנראה שמדובר במקרה ספציפי שעליו יש לדוד משפט. כיוון שאנו מכירים מקרה מרכזי אחד שעליו ראוי שיהיה לדוד משפט אז כנראה שעליו המזמור מדבר.

רש"י תהלים פרק יז פסוק ג

פקדת לילה – לעת הערב בעון בת שבע, שנאמר ויהי לעת ערב ויקם דוד וגו' (שמואל ב' יא).

¹ תרגום: בת שבע הייתה חופפת את ראשה מתחת כוורת, בא השטן ונדמה לדוד כציפור, ירה בו חץ, פגע בכוורת, גילה וראה אותה.

² תרגום: ולוואי היה נופל זמם בפי שונאי (כלומר, בפי שלי) ולא אומר דבר כזה.

רש"י מוסיף ואומר שבמזמור יש מילים שמרמזות לסיפור בת שבע. ע"פ רש"י הביטוי "פקדת לילה" במזמור מרמז לפסוק "ויהי לעת ערב" שמובא בשמואל כפתיחה לסיפור בת שבע.

הרד"ק ורש"י מסבירים לנו את הרקע של המזמור, כיוון שמידע זה יעזור לנו להבין אותו בצורה מיטבית. מתוך ידע זה בא רבי נחמן ומסביר שהמילים שמסיימים את המזמור מלמדים אותנו ש"התעוררות" מלאה יכולה להגיע רק בעזרת סיפור, כדוגמת משל כבשת הרש שאותו סיפר נתן הנביא לדוד המלך. בעזרת המשל נתן הראה לדוד את "פניו" וע"י כך גרם לו ל"התעורר".

סיכום פלוס הצעה

במאמר זה ניסיתי להוכיח שתורה ס סעיף ו מתייחסת לסיפור דוד ובת שבע. אפשר להבין מתוך התורה שדוד היה צריך לחזור בתשובה, לא על מעשה בת שבע אלא על הצורה שבו הוא נעשה. ראינו שדוד זכה לתוכחה של נתן (ומתוך כך לחזרה בתשובה שלימה) מכיוון שהוא בעצמו התחיל את התהליך. ראינו שדוד זכה ל"התעוררות" ע"י המשל שנתן סיפר לו.

ניסיתי במאמר לשלוח קרני אורה אל הסיפור בספר שמואל מתורה ס בליקו"מ, אך לכל אור ישנו אור חוזר. כלומר, ישנה עוד עבודה רבה, צריך לראות כיצד הבנה זו תשפיע על לימוד תורה ס. לדעתי, כיוון שהסיפור הינו דוגמא מוחשית הוא יוכל לעזור להבהיר מושגים קשים להבנה בתורה ס. לדעתי אם נעמיק בסיפור דוד ובת שבע נוכל להבין בצורה מיטבית מהם "שינה" ו"התעוררות" איך "מראים לאדם את פניו" ומהם "סיפורי המעשיות משנים קדמוניות" שעל ידם ניתן להעיר "בני אדם אשר ישנים את ימיהם".